

SÂBİT DİVANI'NDA MAHALLİLEŞME VE 17. YÜZYIL SOSYAL HAYAT UNSURLARI

Yunus KAPLAN*

ÖZET

Tarihin her devrinde sanatkarlar, sanat eserlerini oluştururken mensup oldukları toplumun sosyal hayat tarzına ait yaşayış şekli, âdet ve gelenekler, kullanılan eşyalar ve kelimeler gibi birçok unsuru kullanarak eserlerine şekil vermişlerdir. Divan şairlerimiz de diğer sanatkarlar gibi eserlerini kaleme alırken, içinde yaşadıkları toplumun sosyal hayatından ilham almışlar, günlük hayatta kabul gören maddî ve manevî kültürel değerleri şiirlerde bolca kullanmışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Sâbit de yaşadığı döneme dair, iyi bir gözlem ve tahlil yaparak günlük hayata kayıtsız kalmamış, bu gözlem ve tahlillerini değişik hayallerle süsleyerek şiirlerine ustaca yansıtmasını başarmıştır.

Bu çalışmada, Sâbit'in şiirlerinde 17. yüzyıldaki sosyal hayatı yansıtan unsurlar, çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak bunlara Divan'ından örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: 17. yüzyıl, Divan Edebiyatı, Sâbit, Mahallileşme, Sosyal hayat.

LOCALIZATION AND THE ELEMENTS OF THE SEVENTEENTH-CENTURY SOCIAL LIFE IN SÂBIT'S DIVAN

ABSTRACT

Throughout the history, artists created their art using the elements of their society such as customs, traditions, commodities, words and lifestyles. Like other artists, our divan poets were inspired by their society, and in their poetry they used plenty of the accepted materialistic and moral values of the society. Sabit, a

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı,
yunuskaplan80@mynet.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

poet who lived in the second-half of the seventeenth century, was no exception. He decorated his poems with various dreams, and his careful observations and analyses of daily life were masterfully reflected in his poetry.

This study classifies the elements reflecting the social life of the seventeenth century in Sabit's poems. The relevant examples from Sabit's Divan are also given.

Key Words: Seventeenth century, Divan literature, Sabit, Localization, Social life.

Giriş

16. yüzyılda siyasî ve sosyal yaşamda en parlak dönemini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıldan itibaren duraklama dönemine girmiş, yüzyılın ikinci yarısından itibaren duraklama, yerini gerilemeye bırakmıştır.

Bu dönemde kimi padişahların çocuk yaşta olmaları, devlet yönetiminde kadın sultanların hâkimiyet kurmalarına sebep olmuş, bu da saray içindeki siyasî entrikaları arttırarak devlet adamları arasında çeşitli makam kavgalarına sebep olmuştur. Bu yüzden birçok devlet adamı, makamlarında çok az süreyle kalabildiği için yönetimde birtakım rahatsızlıklar baş göstermiştir.

Devlet, gelir kaynaklarının kurumasıyla ekonomik yönden zayıflamıştır. Paranın değeri düşmüş, rüşvet ve yolsuzluk iyice artmış, ülkenin birçok bölgesinde Celâlî İsyanları adıyla sık sık ayaklanmalar çıkmıştır. Bunun sonucunda ülkede huzursuzluk ve karışıklık iyice hissedilmeye başlamıştır.

IV. Murad'ın padişahlığında, Veziriazam Köprülü Mehmed Paşa ile oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın gayretleri ile bu isyanlar bastırılmış, ülke ve halk bir nebze nefes almıştır. Bu dönemde, dışarıda da bazı zaferler elde edilmiştir.

Siyasî ve sosyal hayatta görülen karışıklık ve bozukluklara rağmen edebiyat, bu yüzyılda gelişimini sürdürür. Bu gelişimin devam etmesinde, padişahların ve ileri gelen devlet adamlarının sanata ve edebiyata bizzat ilgi göstermeleriyle, sanatı ve sanatçıyı desteklemelerinin payı büyük olmuştur. Bu yüzyılda Nefî, Şeyhülislam Yahya, Fehîm, Nâilî, Şehrî, Nâbî, Sâbit gibi büyük şairler yetişmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

16. yüzyıldan itibaren şiirde mükemmelliği yakalayan divan şairleri, 17. yüzyıldan itibaren kendilerine İranlı şairlerin yerine artık Fuzûlî, Bâkî, Nef'î gibi Türk şairlerini örnek alırlar.¹ Bazı divan şairleri ise klâsik ifade tarzlarından sıkılarak yeni arayışlar içine girerler. Bu yüzyılda Sebk-i Hindî üslubu ve mahallîleşme, farklılık arayışlarının sonucu olarak edebiyatımızda rağbet görür.

Devrin zorbalık ve haksızlıklarıyla, gerilemenin getirdiği birçok sıkıntıya yakından şahit olan şairlerimiz, yazdıkları şiirlerde bu sıkıntılara da değinmişlerdir. Nâbî'nin etkisinde kalarak halka doğruyu ve güzeli göstermeyi amaçlayan hikemî tarzda yazan şairlerimiz, hikmet ve tasavvufa yönelerek özlü şiir söylemeye gayret etmişlerdir.

17. yüzyılda edebiyatımızda Sebk-i Hindî üslubu ve Nâbî'nin öncülüğünü yaptığı hikemî tarzla birlikte, mahallîleşme akımı da etkisini iyice hissettirir. Yerli ve mahallî unsurların sıkça kullanılmasıyla oluşan mahallîleşme hareketinin bu yüzyıldaki en güçlü temsilcisi Sâbit'tir. Sosyal hayatın çeşitli renklerini şiirlerine başarıyla aksettiren Sâbit, yerli ve mahallî konulara yönelerek şiirlerinde atasözü, deyim ve halk söyleyişlerini bolca kullanmış; kendisinden sonra gelen birçok şaire bu alanda öncülük yapmıştır. Sâbit'in öncülüğünü yaptığı mahallîleşme akımının başlıca özellikleri şunlardır:

Atasözü ve deyimlerin kullanılması,

Halk tabirleri ve mahallî söyleyişlerin şiire girmesi,

Günlük ve sıradan olayların şiirin konusu olması,

Mesnevi konu ve kahramanlarının mahallî çevreden alınması.²

Sâbit'in Hayatı

Asıl adı Alaeddin olan şair, Bosna'nın Öziçe kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. 1678 yılında

¹ Hasibe Mazıoğlu, Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik, *İş Bankası Kültür Cep Kitapları*, Ankara 1957, s. 2.

² Şener Demirel "XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî-Hikemî Tarz-Mahallîleşme" *Turkish Studies Volume 4/2 Winter 2009*, s. 17.

mülazım olmuş, daha sonra birçok kazada kadılık ve müftülük yapmıştır. 1712'de İstanbul'da ölmüştür.³

Edebî Kişiliği

Sâbit, taklitten kaçınarak yerli hayata yönelmiş, mazmunlarını bu hayatın muhtelif safhaları üzerine kurarak devrinde farklılık göstermiştir.

Şekil ve ruh bakımından yeni olan Sâbit, daima orijinal ve yerli kalmaya dikkat etmiş, tabii ve nükteli yazmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle halkın malı olan atasözleri ve deyimlerle yüklü cümleler, oyunlu kelimeler, tezatlar ve cinaslar, şiiirlerinin temelini teşkil eder.⁴

Daha çok hayata ve topluma yönelen Sâbit'in şiiirlerinde zarif tasavvufî duyguların terennümüne yer verilmediği gibi aşk ve şaraba ait olanları da azdır. Hayal gücüyle değil zekâsıyla yazmayı tercih etmiş, his ve hayal ikinci planda kalmıştır.⁵

Acem taklitçiliğinden kaçan Sâbit, Türkçe kelimelere oldukça fazla yer verir. Klasik edebiyatın kurallarından ve İran taklitçiliğinden kurtulmak arzusu besleyen Sâbit, ne Türkî-i Basit cereyanının temsilciliğini yapmış, ne de çağdaşı Nâbî'nin etkisinde kalarak hikmetli yazış biçimini tercih etmiştir. Kendine özgü tarz içerisinde edebiyatımızda nev'i şahsına münhasır bir şair olarak kalem oynatmıştır.⁶

Dünya ve Hayat Görüşü

Divan şairlerinin sahip oldukları kötümser hayat anlayışı Sâbit için de geçerlidir. O da diğer şairlerimiz gibi zamandan ve talihten kaderinden şikâyetçi olmuş, dünyada çektiği ıstırap ve elemeleri sıkça şiiirlerinde dile getirmiştir. Bu sıkıntılardan kurtulamayınca sık sık feleğe çatmıştır. Felekle baş edilemeyeceğine inanan şair, çareyi feleğe teslimiyet ve tahammülde bulmuştur.

Bu dünyanın gelip geçiciliğine inanan Sâbit, zaman zaman mutluluğu rintlikte aramıştır. Bu sayede bir nebze olsun sıkıntılardan kurtulmuş, hayattan zevk almanın yollarını aramıştır. Yeri gelince kaba sofuları eleştirmekten geri durmayarak, onlara doğru yolu anlatmaya çalışmıştır.

³ Mustafa Safâî, *Nuhbetü'l-âsâr min fevâ'idü'l-eş'âr*, (Haz. Pervin Çapan), AKM Yay., Ankara 2005, s. 125-133, Adnan İnce, *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*, AKM Yay., Ankara 2005, s. 261-266.

⁴Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Karacan Yayını, Samsun 1998, s. 10.

⁵ Age, s. 10.

⁶ Age, s. 141.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Devrindeki birçok sosyal olumsuzluğa da dikkat çeken şair, manzumelerinde rüşvet alan, riyakâr, bencil insanları açıkça eleştirmiştir. Bu eleştirilerden, kendini şair sanarak övünenler de nasibini almıştır.⁷

Eserleri

Sâbit'in en önemli eseri Divan'ıdır. Divan'ı dışında Dere-name, Berber-name, Zafer-name ve Edhem ü Hüma adlı mesnevi tarzında yazılmış eserleri bulunmaktadır. Bunlardan Edhem ü Hüma tamamlanamamıştır.

Sâbit ve Mahallîleşme

Sâbit XVII. yüzyılda Nâbî'den sonra çağdaşları arasında en fazla şöhret kazanmış orijinal bir şairdir. Klasik edebiyatın bütün güzelliklerini şiirlerinde toplamış, atasözleri, deyimler ve söz oyunlarında gösterdiği maharetle diğer şairlerden ayrılmış, kendi vadisinde tek olmuştur. Taklitten kaçınarak yerli hayata yönelmiş, mazmunlarını bu hayatın muhtelif safhaları üzerine kurmuştur.⁸

Yeni mazmunlar peşinde koşarken konuşma dilinde enteresan bulduğu her kelimeyi şiire sokarak âdeta divan şiirinin mücerred olan lugat ve kavramlarını yenilemiş, bölgesel ve günlük hayatın olaylarına yer vererek şiire bir yerlilik kazandırmıştır.⁹ Sâbit, farklı olmak istediği için yeni malzeme alanları arayışına girmiş, bunun sonucunda da sosyal hayat unsurlarını ve mahallî unsurları, şiirlerinde yenilik aracı olarak görmüştür.

Onun gazellerinde ortaya çıkan yerleşik geleneklere başkaldıran üslubu, sosyal hayatı şiire taşıma hevesi XVIII. yüzyıl Lale Devri şiirini hazırlayıcı mahiyettedir. Bilhassa yazdığı iki Ramazaniyye'de devrin sosyal hayatını ve ramazan ayının dinî, folklorik yönünü şiirlerinde başarıyla yansıtarak önemli bir söyleyiş özelliği sergiler.¹⁰

Sosyal hayata ve mahallî unsurlara yönelmesiyle yaşadığı çağa ait günlük konuşma dilindeki birçok kelime, deyim ve halk söyleyişini de şiirlerinde bolca kullanarak devrindeki birçok şairden farklılık gösteren Sâbit, kendisinden sonra yetişen şairlere bu vadede rehberlik etmiştir.

⁷ Age, s. 45.

⁸ Age, s. 10.

⁹ Age, s. 13.

¹⁰ Ali Fuat Bilkan "Klasik estetikte yeni yönelişler: Orta Klasik Dönem (1600-1700) Şiir" Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007, s. 283.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Sâbit'in Şiirlerinde Sosyal Hayat Unsurları

Tarihin her devrinde sanatkârlar, sanat eserlerini oluştururken mensup oldukları toplumun sosyal hayat tarzına ait birçok yaşayış şekli, inanış, âdet ve gelenekler, kullanılan eşya ve kelimeler vb. unsurlardan ilham alarak eserlerine şekil vermişlerdir.

Divan şairlerimiz de diğer sanatkârlar gibi yazmış oldukları eserlerde, içinde yaşadıkları toplumun sosyal hayatından ilham almışlardır. Bunun sonucunda günlük hayatta kullanılan ve benimsenen eşyalar, kelimeler, inanışlar ve uygulamalar, örf ve âdetler, eğlence hayatı, yiyecek ve içecekler, kültürel değerler gibi unsurlar şiirlerde bolca kullanılmıştır. Bu unsurların bazı şairlerimiz tarafından daha fazla önemsendiği ve kullanıldığı görülmektedir. Bu alanda başı çeken şairlerimizin biri de Sâbit'tir.

Yaşadığı döneme dair iyi bir gözlem ve tahlil yaparak günlük hayata kayıtsız kalmayan Sâbit, sosyal hayatla ilgili gözlemlerini değişik hayallerle süsleyerek bunları şiirlerine ustaca yansıtmasını başarmıştır. Böylece günlük ve sosyal hayattan izler taşıyan birçok kültür ögesini sonraki nesillere aktarmış, kendisinden sonra gelen birçok şairi etkilemiştir.

Onun şiirlerinde devlet yönetiminden toplumsal eleştiriye, âdet, gelenek ve göreneklerden halk inanışlarına, yeme içmeden eğlenceye, hastalıklar ve tedavi yöntemlerinden giyim kuşam ile günlük hayatta kullanılan eşyalara kadar birçok konuyu görmek mümkündür.

Bu çalışmada Sâbit'in şiirlerinde sosyal hayatı yansıtan unsurlar, çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak bunlara Divan'ından örnekler verilecektir.¹¹

1. Çeşitli İnanış ve Uygulamalar

İdam edilen birinin öldürülüşünü seyretmenin insanlarda unutkanlık hastalığına sebep olduğuna inanılmış.¹² Sâbit de aşağıdaki beyitte gönlünü, sevgilinin saçında asılı olarak gördüğü için kendini unuttuğunu söylüyor:

¹¹ Bu çalışmada alt başlıklar oluşturulurken örnek alınan kaynaklar şunlardır: Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul 1996, Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Divanının Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001, Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, Ömer Özkan, *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi, İstanbul 2006.

¹² Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 94.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Görince gönlümi zülfinde **kendüm unuttum**
Virürmiş âdeme nisyân **nezâre-i maşlûb** G.22/4¹³

Eskiden avcılar ava çıkarken önlerine çıkan insan veya hayvana göre uğur tutarlardı.¹⁴ Aşağıdaki beyitte de şair, rakibini çıkacağı avda uğursuzluk kaynağı olarak görmektedir:

Ğaraž şikâr ise ħınzîri öldürüp gömelüm
Rakîb gibi uğursuzla beyüm olmaz av G. 280/6

Söylenenleri veya yapılanları karşıdakilere inandırmak için Mushaf'a (Kur'an) yemin edilir:

Cenâb-ı muşhaf-ı iclâline yemin iderüm
Eder iderse kaza bir husîs için taħlîf K. 9/35

Ramazan ayında camilerde ibadet amacıyla Kur'an okunur:

Alınur mı Ramazân şüfîlerinden **muşhaf**
Raħlenin nevbetini beklemeyince insân K. 45/8

Mushaf (Kur'an) ele alınmadan önce abdest alınır, sonra saygı göstermek amacıyla öpülür:

Şâbit gibi evvel **alup eşkümle vuzûyı**
Şoñra **öperek Muşhaf-ı** ruhsâra yapışdum G. 251/7

Dua yapılırken, kabul olması için eller gökyüzüne açılır ve dua sonunda "âmin" denir:

Zamânıdur kef-i Kerrübiyân **âmine el açsun**
Yine pîr-i ħired âheng-i âğâz-ı du'â kıldı K. 19/50

Biz **du'â niyyetine el açaruz** ħâlisce
Ne tekellûf ne taşannu' ne ħaraž ne ħâm K. 41/81

Bazı zamanlar ise duaların kabulü için Eyüp Sultan'a gidilir:

¹³ Bu makalede örnek olarak verilen şiir ve beyit numaraları "Turgut Karacan, **Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan**, Karacan Yayını, Samsun 1998" adlı çalışmadan alınmıştır. Nazım şekilleri kısaltılırken gazellere G., kasidelere K., tarihlere T., kıtalara Kıt., rubailere R., terci-i bentlere TC., gazel-i müzeyyellere ise G. müz. kısaltması kullanılmıştır.

¹⁴ Onay, age, s. 97.

Sultānuma **du‘ā için Eyyūba varayum**

Ol buḡ‘a-i mübārekede müstecāb olur K. 13/43

Kim ki **esmā çekerek** nā’il olur maḥbūba

Yā Vedūd iskelesinden yanaşur Eyyūba B. 124

Tarikatlara mensup olan dervişler, nefislerini terbiye etmek ve bütün dünya arzularından arınmak için kırk gün süre ile kendilerini dünyadan soyutlarlar. Buna “çileye girmek” ya da “çille çekmek” denir:

Çilleye vesvesesiz **girdi** kapandı zāhid

Ḥabs olur tā ramazān āḥir olunca şeytān K. 45/3

Ġamuñla **çille çeküp** zāhid **erba‘in çıkarursa**

O kırk yalan getirür tāze yādġār havādis G. 43/4

Bazı hastalıkları tedavi etmek için hastaların üzerine, çeşitli dualar ve Kur’an’dan şifa ayetleri okunur:

Cān-ı ‘alīle yazdı birer **āyet-i şifā**

Hāh ol ġubār-ı şarāb-ı nüşīn hāh ḥaḡ G. 180/2

Debiristāna almak sa‘y ider ol tıflı rüz u şeb

Oḡutsın kendüyi divāne olmuş ḥāce-i mekteb G. 19/1

Şu ruḡye-ḥān-ı kalem ḡab‘a **ne oḡur ne üfürür**

Mü‘eşşir olmada Şābit füsün nefes-be-nefes G. 155/5

Bazı insanların bakışlarının tesiriyle, bakılan canlı veya eşya üzerinde istenmeyen hāllerin oluştuġuna inanılır. Bu olaya “nazar deġmesi” veya “göz deġmesi” denir:

Sūsenle nergisinden efendi bu gülşenüñ

Ya dil **deger** o ġonca-i ra‘nāya ya **nazar** G. 117/3

Kemāl-i ḥüsnine **göz degmesün** diyti kevākibden

Meh-i nev bir ḥamā’il arz ider bāzū-yı cānāna G. 293/3

Kötü bakışların (nazar) tesirinden kurtulmak için muska (bāzū-bend, hamā’il) yazılarak vücudun herhangi bir yerine asılır veya bunlardan bazıları suya atılarak bunların suyu içilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Bir muraşşâ hûb **bâzû-bende** dönmiş Şâbit
Zîb ü fer virüp qolında dilber-i tannâza dâğ G. 193/5

Kemâl-i hüsnine **göz degmesün** diyü kevâkibden
Meh-i nev bir **hamâ'il** arz ider bâzû-yı cânâna G. 293/3

Nüşâñ marâz-ı qalbe ilâc eylemedi hiç
Ey şeh-i kerâmet-fürüş ez de **şuyın iç** B. 15

Muskalar, tesir etmesi için eşref vakti denen; güneş veya ayın doğduğu uğurlu ve talihli bir zamanda yazılmaya gayret edilir:

Ĥudâvend **eşref-i vaktin** düşürdüm **şems-i ihlâşın**
‘Ubüdiyyetde **vefk-i** bendegî koydum vifâq üzere

G. müz. 5/12

Sevilmeyi isteyen kişilerden bazıları, “şirinlik muskası” yazdırır:

Rûy-ı sâķī kâğız ü sâğar devât ü bâde surĥ
Duĥt-i rez **şirînlık** yazsun idüp âmâde surĥ G. 56/1

Cemre, ilkbahardan önce birer haftalık arayla sırasıyla havaya, suya ve toprağa düştüğüne inanılan ısıtıcı güç veya sıcaklık yükselmesidir:

Nîl-i **hevâya** düşdi bu gün nokta **cemreden**
Şimdengerü serâb-ı maĥabbet şarâb olur K. 13/2

İşledikleri suçtan dolayı Allah'ın gazabına uğrayan bazı hayvan ve insanın şekil bakımından taş ve kayaya dönüştüğüne inanılırdı. Aşağıdaki beyitte şair, sevgili uğrunda inleyen âşıkların mezar taşlarına dönüştüğünü söylüyor:

Zann itme merķadindeki seng-i mezârıdır
Taş oldu kaldı ol bütüñ ‘uşşâķ-ı zârıdır G. 82/1

Kötülükleri, hastalıkları, nazar ve cin çarpmasını uzaklaştırmak; gelecekte olup bitecekleri önceden bilmek amacıyla kurşunun eritilerek bir kişinin başı üzerindeki su dolu kaba dökme işi, “kurşun akıtmak” olarak adlandırılır:

Bir souķ şebnem yiyüp dem-beste olmuşlar ki ebr
Ağzına kurşun akıtmış şanasın bülbüllerüñ G. 219/9

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Bir isteğin yerine gelmesi için Allah'ın isimleri zikredilerek amaca ulaşılmak istenir. Esmâ çekmek olarak da adlandırılan bu işte, Allah'ın Vedūd ismini kullanmak yaygındır:

Cezb idüp **zevrāk-ı esmā** ile ol fettānı

Yā Vedūd iskelesine çekelüm pinhānī B. 102

Kim ki **esmā çekerek** nā'ıl olur maḥbūba

Yā Vedūd iskelesinden yanaşur Eyyūba B. 124

Ol kebk-i ḥüsni yemle de ism-i Cevādı sür

Düşmezse dāma zemzeme-i **yā Vedūd** ile G. 313/3

Bir çeşit fal olan remil, kum üzerine çizilen birtakım çizgiler ve noktalarla gaypten haber vererek niyet okumaktır. Remille uğraşan kişiye de remmāl denir:

Sitāre şanma tutup tāli'-i şeb-i 'īdi

Felekde **noқта döker** pīr-i çarḥ olup **remmāl** G. 239/2

Endiše-i ḥālünle gelen noқта-i nāruñ

Dilde idemem āteşini **remille** teskīn G. 253/3

Celīdür ihtirāk-ı necm-i ḥāle vech-i istidlāl

Gülün nārı **nuқаt** āteş düşürdi cān-ı **remmāle** G. 282/2

Yapılamayan ibadetlerin günahlarını hafifletmek için veya bu günahlara kefarete olması için "ıskat" adında sadaka dağıtılır, namaz kılınır:

Bitünce kīse-i **ıskātı** vā'iz indürdi

Derün-ı sineye ḥortümü ile fıl gibi G. 338/7

Vā'iz da güzel sīm-keş-i şan'at-ı cerdür

Heb kendüye çekdi zer-i aşḥāb-ı zekāti

Dünyā ile uқbāya nazardan idüp **ıskāt**

Hırsından ötür göricek **ıskāt-ı şalātı** Kıt. 14

Kur'an'ın rastgele açılıp karşılaşılan kelimelerin anlamına bakılarak bir niyet ya da istikamet tayini, yani bir nevi fal için Mushaf açmak, "kitap açmak" deyimi kullanılır:

Bir iki misk ile mektüb nüshalar düşmiş

Şifā ḥaṭuñda imiş **açdılar kitāb** baña G. 12/3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Şeytan, insanın ölmeden önceki son nefesinde ona musallat olarak, bir yudum su karşığında onun imanını almak ister:

Almak ister seni ben hasteden ĩmān-āsā
Şiše-bāzī ile aġyār ‘Azāzil gibi G. 335/4

2. Günlük Hayatla İlgili Bazı Âdetler, Alışkanlıklar, Uygulamalar ve Davranış Şekilleri

Çocuklar emzirilip büyütölmeleri için sütanneye verilir:
 Besleyüp beççe-i ceyrāmı **süd oġlı idinür**
Māder-i şīr olup dāy-i reʔfet-i fercām K. 41/48

Şan, şöhrat ve saltanatın nişānesi olan tuġlar; savaş esnasında ordu önünde giderek yol açar ve karargāhın en yüksek yerine asılır.¹⁵

Muġkadem menzile gitmiş bir **altun toplı tūġıdur**
 O raġşān kevkeb-i dūnbāle-dār-ı āsūmān-pīrā K. 1/74

İdüp sitāre-i tobindan iktisāb-ı fūrüg
 Şaġal başı taġıdur ġīsū-yı mu‘anbere **tūġ** B. 154

Şekl ü sīmāda ġudāvend-i Celīlü’l-ġadrūñ
 Derġehūñde dikilen **tūġma** beñzer sūnbül K. 8/17

Düğünlerde gelinin başından şeker, çiçek, buğday gibi nesnelere atmaya veya davetlilerin getirdiġi hediyelere “saçı” denir. Aşağıdaki beyitte yıldızlar, güneş gelinine eşi bulunmayan sayısız cevherler saçmaktadır:

Şafaġ rüy-ı ‘arūs-ı **mihre** bir gülgün tutuġ aşdı
 Kevākib **şaçıverdi** bī-nihāyet gevher-i yektā K. 1/2

Kitap okurken kalınan yerin unutulmaması için sayfa üzerine mercimek büyüklüğünde bal mumu yapıştırılır:

ġandeyle didi **mūm yapışdur** buracıġa
 Şem‘ūñ yanında gerdenine diġġat eyledüm G. 248/2

Başta giyilen kavuklara imtiyaz alameti olarak sorguġ denen altın, gümüş teller ile uzun kanatlar takılır:

¹⁵ Age, s. 443.

O **sĩm-sorgucınuñ** kıadr ü kıymetini bilene
 Hıarac-ı Rũm deger ber-tarıka-i temsĩl K. 3/8

Bakır eşyalar, tıla denen parlatma yağlarıyla kalaylanarak parlak hâle getirilir:

Bir şu virũr ki **tās-ı nuhāsı tılā ider**
 Sākĩ-i feyz-i mũrřid-i cām-ı leb-ā-lebũñ G. 225/8

řafā-yı sine-i simĩn-i yāre taqlĩdden
 Biraz **kalaylanup** gũsteriřler itdi **rařāř** G. 170/4

Evlerin çatılarından su akmasına engel olmak için eskiyen tuğlaları değiştirmek gerekir:

‘Aceb mi tamlasa şakfı bu kũhne eyvānuñ
Deđiřmez ācer-i đĩrĩni mihr-i rařřānuñ G. 210/1

Osmanlı kanunnamelerine gũre, herhangi bir suçtan dolayı suçluya uygulanan cezalardan biri de suçu işleyenin alnına damga basarak onu toplum içinde teşhir etmektir:

Bu selsāla muzāhat itmesũn yoşsa řabābından
Başar teřřĩr iũn āb-ı řayātın **alnına şamga** K. 42/24

Kalpazanlık yapanlar, tıpkı hırsızlık yapanlar gibi potaları boyunlarına asılmış bir hāilde, halk içinde teşhir edilerek cezalandırılır:

Açdılar boynına gũk sırlı ‘amel pũtelerin
Řalpazanlıķda tũtulmıř gibi zer-ger sũnbũl K. 8/8

Cezalandırma yũnteminin bir diğeri, suçlunun gũzlerine kızgın mil çekerek onu kũr etmektir. şair, gũz hekimi olan kehhālden gũneře ve aya mil çekerek onları kũr etmesini istiyor:

‘Āleme çeşm-i rikābı đĩde-i bĩna yeter
 Mĩl çeřsũn **mihr ü māhuñ** çeşmine **keřhāller** K. 44/10

İntihar etme çeşitlerinden biri de hançer, bıçak gibi delici ve kesici aletleri kalp üstüne dayayarak hızla yere atılmaktır. Bu harekete “hançere dũřmek” denir:¹⁶

¹⁶Age, s. 232.

Güller şavuldu geçdi zamân-ı bahâr hayf
Bülbül de **düşdi hañcer-i hâra** hezâr hayf G. 194/1

Varur niyâz-ı şehâdetle gamze-i mestüñ
Bıçağına düşerdüm gayri bir 'ilâcum yok G. 203/3

Padişahların arabası sarsılmasın diye, geçeceği yerlere kum
dökülür:

Felekde kehkeşân zann itme ol **sultân-ı zî-şânuñ**
Yolında kum döşetdi sâkinân-ı 'âlem-i balâ K. 1/73

Deliler kendine ve çevresine zarar vermesin diye zincire
vurulur:

Bülbülüñ **silsileden** olduğı zâhir oldı
Tağdı **zencir-i cünûna** yine seyyid gonca G. 295/2

Uzak bir yere seyahat çıkanlar, namazlarını kısaltarak
kılarlar:

Şu tâb-hânede misâfirlerüñ ağırladılar
Nemâzını bile tahfif kıldılar seferüñ G. 224/4

Kurban bayramında Allah rızası için kesilen kurbandan
fakirlere pay dağıtılır:

Ebu-ceddiyle tefâhur itmek
Nağd-i gayri şayıvmek gibidür
'İd-i âdhâda ziyâfet itmek
Halka **kurbân payı virmek** gibidir Kıt. 18

Günümüzde hacca gidenlerin dönüşte sevdiklerine hediye
getirme geleneğine 17. yüzyılda da rastlarız:

Hâk-i küyuñla gözüm rüşen idüp bād-ı şabâ
Ka'beden sürme götürür baña hâcı güyâ B. 2

Nesim-i küyü bize kuhl-ı İsfahân mı virür
Zemâne **hacısı yârâna armağan mı virür** G. 124/1

Ölen birinin ardından ölü evinde yemek verilerek, ölen
kişinin helvası yapılır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Zâhid öliyor hasret-i iftâr-ı lebûñle
Helvasını vir cānı için şāma yetişmez G. 147/4

Bir isteğin yerine gelmesi veya bir hastalığın geçmesi için tekkelere kurban gönderilerek maksadın gerçekleşmesi ümit edilir.¹⁷

Yine bir **körpe kuzı tekyeye kurbān varacak**
 Söyle Şābit bilsün ıışk ile dendānı şeyh G. 59/5

Müezzinler, namaz vaktinin girdiğini halka bildirmek için minarelere çıkarak ezan okurlar:

Müezzin-i çemene nukre virmese şebnem
Çıkup mināre-i serv üstine ezān mı virür G. 124/4

Rasat kuyuları, rasathanelerde yıldızların hareketlerini gözlemek için kullanılan aletlerin konulduğu derin çukurlardır. Aşağıdaki beyitte düşman, rasat kuyusundaki müneccime benzetilmiştir:

Ağyār da müneccim gibi vakta mutaraşşid
 Furşat gözedür dilbere **çāh-ı raşadından** G. 270/5

Yeniçerilerin üçer aylık dönemler hâlinde yevmiye usulü aldıkları aylığa ulûfe denir. Ulûfelerin recep, şaban ve ramazan aylarına mahsus üçüncü aylığına reşen denir.¹⁸ Ulûfeler çıktıkça yeniçerilerin kese kapmaları usuldendir.¹⁹

Umüm üzre çemen ecnādına **kıst-ı reşen** çıktı
 Mümessek zerle **kise kaldurur** her gonce-i hoş-bū
 G. 281/4

Sitāre şanma gice k̄iseler mühürlendi
Reşen mevācibini virdi halka ʿid-i saʿid K. 33/2

Eskiden bazı kişilerin recep, şaban ve ramazan aylarında vaaz ve imamet için köy ve kasabalara gitmelerine “cerre çıkmak”,

¹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 2004. C. III, s. 31-32.

¹⁸ Age, C. III, s. 448.

¹⁹ Ahmet Talat Onay, age, s. 377.

yaptıkları hizmetin karşılığında bir senelik ihtiyaçlarını karşılamak için para toplamalarına “cerr” denir.²⁰

Bu tül-ı va'za döyer mi dimâğ uzatmasalar
Hikâye **cerre çıkar** bî-mesâğ uzatmasalar G. 96/1

Cerri sevmem kıyamam da kıala nâ-müsta'mel
Sevdigüm kâfiyedür lafz-ı şerif-i en'âm K. 41/89

Erkekler, haftada iki kez tıraş olur:
Âb ü tâbı çekilen gül-varağ-ı ruhsâra
Haftada iki tıraş ile terâvet gelmez G. 132/6

Eski evlerin kapısında, kapıyı çalmak için kapı tokmağı ya da halkası bulunur, soğuk girmesin diye kapı arkalarına perdeler asılır:
Güşum mişâl-i **halka-i der** heb kapudadur
Çeşm ise mîm-i müjdeye nâzır harîfdür Tc.-1 6/3

Miftâh-ı kazâ küfl-ı temennâyı açınca
Çün **perde-i der** bâb-ı tevekküle göğüs ger Kıt. 16

Matem günlerinde siyah elbiseler giyilirken, bayram günlerinde ise beyaz olanlar tercih edilir:

Neheng-i lücce-i zulmet yudınca Yûnus-ı mihri
O **mâtemde siyâh şâla büründi** çarç ser-tâ-pâ K. 1/11

Beyazlar yakışur yâre 'idde nitekim
Vezîr-i a'zama dibâ-yı zer-nigâr-ı sefid K. 33/26

Avlanan hayvanlar veya idamla kesilen kelleler, at terkesine sağ ve sol taraftan asılarak herkesçe görülmesi için teşhir edilir:

O şüh **terkiye aşmaz yolında ser virsek**
Ne turfe başı muşîbetli derd-mend oluruz G. 143/4

Zülfi fitrâkini şarkıtdı o şüh-ı 'ayyâş
Gâfil olma a gönül **terkidedür** gâfil baş G. 168/1

Hristiyanlar, Müslümanların aksine ölümlerini tabuta baş kısmı arkaya gelecek şekilde koyarak götürürler:

²⁰ Ahmet Talat Onay, age, s. 139, Mehmet Zeki Pakalın, age, C. I, s. 279.

‘Adū bī-hūş olup ser yerine pā qor qapında
O **kāfir mürdesidür ayağı tersinedür** cānā G. 8/4

Çamaşırlar teşt içinde sabunla yıkanarak veya tokaçla dövülerek temizlenir. Beyaz olan çamaşırlar diğerlerinden önce yıkanır:

Zer teşt-i āfitābda **sābūn-ı māh** ile
Gömlüklerin gülāb ile **yur cāme-şuları** G. 343/5

Yağasın pāk-dāmen kırtarur āşūb-ı uqbāda
Kötek yir cāme-i nā-pāk-veş ālūde-i dünyā G. 13/4

Nem-i eşkümler taşt-ı dīdede bir cāme-şüyum ben
Beyāz-ı cismimün dülbendini esvāba baş itdüm G. 243/3

Nişasta ile yüz beyazlatılır, gelinler meşşatalar (gelin süsleyici) tarafından süslenir, ellerine kına yakılır:

Bakmazuz biz yüzünüñ qarasına āgyāruñ
Biz **nişasta ile rūy-ı siyehin ağ iderüz** G. 138/4

Sebz-gün kirpās ile **meşşāta-i gülşen** n’ola
Bağla ekbār-ı gönca **destine yaqdı hızbāb** G. 18/2

Elbise, ayakkabı gibi bir şey yaptırıldığı zaman çıraqlara “helvalık” denen bahşiş verilir:²¹

Cāme-i nev giyüp o serv-i revān
Baña bir buse virdi **helvalık** G. 202/4

Gözleri görmeyen insanlar yön tayini için ellerinde asayla gezerler:

Mişāl-i jāle döküp hāke nūr-ı başırasın
Fırākı itmiş iken **bir eli ‘asālı Darır** K. 11/8

Uykusu ağır olanları uykudan uyandırmak için su serpmek, üşüyen ayaklara kar basmak âdettendir:

Hāb-ı nāza varıcağ ol gül-i ter gülşende
Jāle **su sepmeyicek üstine bīdār olmaz** K.5/2

²¹ Ahmet Talat Onay, age, s. 243.

Ṭabīb-i dehr 'aceb mi **kar başsa** dest-i hikmetle
Üşütmiş ayağın şehre gelürken cüy bir yerde 504

Kibrit ve çakmağın olmadığı dönemlerde çakmak taşına sert cisimlerle vurulması sonucu çıkan kıvılcımlarla ateş yakılır. Bu zor bir iş olduğu için ateş, çoğu zaman komşudan temin edilir ve bu işe "ateş almak" denir:

Güyā ki **āteş almağa** gelmişdi Şābitā
 Aldı şerāre-i dili gitdi hevāsına G. 307/5

Nat', meşin veya işlenmiş deriden yapılan sofra veya yaygıdır. Eskiden nat'lara kan bulaşmasın diye nat'ların üzerine bir miktar toprak atılarak idam edilecek kimsenin boynu bunun üzerinde vurulur:²²

Ḥançer-i gāmze be-kef **nat-ı siyāset** ber-düş
Ḳatl-i āma boyun urmuş nighī cellāduñ G. 213/3

Kahvehanelerde tiryaki olan müşterilere kahveden önce afyon şurubu ve keten yaprağıyla yapılan bir tür macun olan berş vermek âdettendir.²³

Şubḥ-dem gül-şeker-i lebleri yādıyla yesin
 Nüş-dārūya döner ta'amda **berş-i berrāş** G. 168/4

Gubār-ı gam, terbiye görmüş esrarın toz hâlinde ufaltılarak içmeye hazırlanmış şeklidir:²⁴

Süpürülsün ḥarem-i sīne **gubār-ı gāndan**
 Keyf derler dile bir tufralı mihmān geliyor K. 12/6

Hattatlar, yazı yazarken yapılan yanlışlıkların düzeltilmesinde silintinin belli olmaması ve pürüzleri gidermek için, kullandıkları kâğıtların üzerine "âhar" denen nişastalı yumurta sürerler. Bu işlemi mührü denen yuvarlak billur bir top veya deniz böceği kabuğuyla yaparlardı:²⁵

Āhara çekdi gül-varağ-ı ālı jāleler
 Şābit alınca destine kilik-i varağ-nazar G. 128/6

²² Age, s. 347.

²³ Age, s. 124.

²⁴ Age, s. 199.

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, age, C. I, s. 27.

Yufkâdur kâğız-ı dil eşk ile **âhârlayup**
Mühre-i dâğ ile şeffâf ü kalem-gîr idelüm G. 245/2

Al kâğız **mühreler** mecmu'a-i germiyyete
 Her habâbı **mühre-i billürdur** peymânenüñ G. 208/5

Aharlanmış kâğıt üzerine yazı yazılırken yapılan yanlışlıklar,
 yalamak suretiyle düzeltilir:

Çok sükkerin lebi leke-dâr itdi Şâbitâ
La'inde sildüğü eşerinden mürekkebüñ G. 225/9

Kitap yaprakları, daha sağlam olması için şirâze denen
 ibrişimden yapıma iplerle iki ucundan tutturulur:

Yufkâdur kâğız bu elfâza tayanmaz Şâbitâ
Âhenin şirâze bir defter gerek pülâddan G. 269/7

Süzen-i hârla **şirâzeleyüp** evrâkın
 Pâk mecmu'a ider bâğda mücellid gonca G. 296/5

Kılıçla fethedilmiş beldelerde kiliseden tahvil edilmiş büyük
 camilerde hatibin cuma günleri kılıçla minbere çıkıp hutbe okuması
 âdettendir.²⁶ Aşağıdaki beyitte şair kendini nazım minberindeki
 padişaha benzeterek yazdıklarının güzelliğiyle övünmektedir:

Hütebâ gibi çıkup minber-i nazma Şâbit
Tîğ-âsâ kalem-i pâk-edâya tayanur G. 76/7

Ramazanda sabah namazı vaktinden önce müezzinler
 minarelerden, temcid denen dinî övgüler ihtiva eden şiirler okur:

Şabâh olunca ilâhîye şokdılar rindi
 Mü'ezzinân-ı şeb-i 'îd virdiler **temcîd** K. 33/18

İki insan, kanlarını akıtıp bu kanları yalamak suretiyle kan
 kardeşi olur. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gamze oklarıyla kan
 kardeşi olmak için kendinden geçtiğini söylüyor:

Bir kez hadeng-i gamzeñ ile **kan yalaşmağa**
 Her dem derün-ı aşık-ı hod-kâmeden geçer G. 123/3

²⁶ Ahmet Talat Onay, age, s. 293.

Yine kadeh ile kan kardeşi olacak kadar arası iyi olan vaizin, kürsüye çıkararak içkiyi yasakladığını ifade eder:

Cām ile **kan yalaşur** ‘aḳd-i uḥuvvet eyler
Yine kürsīde olur düşmen-i şahbā vā‘iz G. 186/3

Haberleşmede güvercinler de kullanılır. Küçük kâğıtlara yazılan mektuplar bu işe alıştırlmış güvercinlerin ayağına veya kanadına bağlanarak istenilen yere gönderilir:

Per-i kebüter-i iḳbāle **bend idüp** Sābit
Uçur nazīreñi semt-i cenāb-ı üstāda G. 312/6

Ḥavf itmesem uçurmalarından ‘adūlaruñ
Ne **nāmeler itāre iderdüm hamām ile** G. 289/2

Diş çekmek için kerpeten kullanılır, devatlar zincirle boyuna asılır:

Dişini hep kelpeteyn-i ḥaṅçer ile **çekdi** bed-kāruñ
O miḳrāz-ı celādetden ‘aceb mecrūḥdur a‘dā K. 38/15

Taḥrīk-i esb-i ṭab‘a bu vādīde Sābitā
Zencīre-i devāt oluyor tāziyānemüz G. 139/5

Kuşlar, bir yere yem dökülerek elek, kalbur gibi eşyaların altına düşürülerek yakalanır:

Ol kebke yem döküp ‘amel-i şayda başlasam
Erbāb-ı zerḳden yanuma bir ‘amel gelir G. 102/3

Müferriḥ çīne-i naḳd ile minnet çīne-dānından
O kebk-i nāza **yem dökmezse** şayyādı şikār olmaz
G. 133/8

Bazı camilerde padişahların ibadet etmeleri için, cami içinde yapılan yerden yüksek, bağımsız bölgelere “padişah mahfili”; cami, hastane imaret gibi kurumlarda çalışanların ikamet etmeleri için yapılan yerlere ise “meşruta” denir:

Padişeh mahfili teng idi Ayasofyanuñ
Himmet idüp dil-i mü‘min ḳadar itdi tevsī‘ T. 40/2

İşler midi tā ‘ahd-i şafīden bu imāret
Evlādına **meşrūta** eger tevliyet olsa G. 305/3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Menzil, kervan ve posta tatarlarının indikleri, at değiştikleri veya geceyi konaklayarak geçirdikleri yerdir:²⁷

Vardı bir **menzile** kim ozoparan merhūmuñ
şöhret-i nāmını başdurdı ğubār-ı nisyān K. 45/30

Ok atışlarında, atılan okların mesafesi ölçülür. Eğer bir rekor kırılmışsa oraya taş dikilir:²⁸

Ol ğünü ān ki atup avs-i azādan řābit
Menzil-i abre ecel ozoparanı **taş dıke** G. 168/6

Padişaha takdim edilecek olan yazılar, sadrazamlar tarafından telhis edildikten (özetlendikten) sonra verilir:

Fesād-ı ğamzeyi la‘lin ki mühr řāhibidür
Cenāb-ı padişeh-i ğüsne **eylesün telğiş** G. 171/3

3. Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri²⁹

řābit, şiirlerinde birçok hastalık ve bu hastalıkların tedavi usulleri ile tıbbi terimlere sıkça yer vermiştir. Bunları kullanırken ya bir mazmunun temel öğesi olarak ya da beyitler içerisinde açıkça vermeyi tercih etmiştir.

Remed, ğöz ağrısı, iltihaplanmasıdır. Hastalar ışıktan ve havadan etkilenmemesi için ğözlerine siyah, sarı, kırmızı örtüler örterler:³⁰

Bir ihre-i kec görmeyelüm kimsede řābit
Zağmet de ekerseñ n’ola eřmüñ remedinden G. 270/7

Bir ğözi bağlı ğarib oldum bi‘aynih řābitā
Olalı ol nūr-ı dıdem ğaste-i derd-i **remed** G. 63/5

Bazen ğözlerde ve kirpiklerde birikerek pıhtılaşan veya kuruyan akıntılar, apak oluşturur:

N’ola ğabāb-ı meyüñ dıdesi mağmūr ise
Nergis-i pür-jālenüñ gibi **apaklı** degül G. 229/4

²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, age, C. II, s. 479.

²⁸ Age, C. II, s. 479.

²⁹ Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. Emine Yeniterzi, “**Divan şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar**” SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 4, Konya 1999, s. 87-103.

³⁰ Ahmet Talat Onay, age, s. 374.

Cüzam bulaşıcı, behak ise insan derisinde pul pul beyazlık ve alaca bir renk oluşturan bir çeşit cilt hastalığıdır:

Müdām teşne-i şahbā-yı hāhişüz Sābit
Bizi harārete uğratdı bu **cüzām**-ı tamā^c G. 188/7

Nizā^cı var yine mey-hārelerle zühhāduñ
Beni harām ile ceng-i beni **cüzām** gibi G. 341/3

Zātı ‘aceb pākdür gonca-i nev-restenüñ
Lāle-i ebr-şifat cildi **behaklı** degül G. 229/3

Yerekân, sarılık hastalığıdır. Aşağıdaki beyitlerde aşk derdinden hastalanıp benzi sararan âşık için kullanılmıştır:

Çeşm-i hūn ile nigāh itse eger mercāna
Kehrübā gibi olur haste-i renc-i **yerekân** K. 45/31

Mübtelā-yı **yerekân** olmuş idük bi’llāhī
Bu neşāt ile biraz beñzimüze kan geliyor K. 7/17

Daha çabuk iyileşmesi için yaraların tedavisinde fitil ve yakı kullanılır:

Cerāhat-ı dil-i erbābı pāk uñulduramaz
Egerçi kendümüz ālūdeyüz **fitil** gibi G. 338/2

Sābit o şūh-ı nev-ḥaṭı şarmaḳdadur ‘ilāc
İster bahār **yakısı dilde olan cürüh** G. 54/5

Karaciğere bağlı öd kesesi içindeki yeşilimsi, sarı ve acı su olan safra, vücutta yağların hazmına hizmet eder. Safranın verdiği rahatsızlık safra bulanması olarak ifade edilir:

Şafrası mı bulandı hevā-yı ḥazāndan
Günden güne ruḥ-ı çemenistān şararıyor G. 91/5

Cüyuñ **bulansa** bāğda **şafrası** çok mıdur
Pīr-i felekde balgam-ı beri eyledi ḥurūş G. 163/3

Nabız, hareket hâlindeki kanın, önündeki kan kitlesine bir basınç yapması sonucu damar çeperinin genişlemesi ve bu genişlemenin bir basınç dalgası hâlinde bütün atardamar sistemi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

boyunca iletilmesidir. Hekimler, hastanın bilek damarlarındaki bu basıncın şiddetini ölçerek hasta hakkında değerlendirmede bulunarak tedavi yöntemlerine başvururlar:

Yārūñ **bilegin şıksam** olur destīni k̄abız
 ʿIrq-ı ḥased olur dil-i aḡyārda **nābız** G. 177/1

Reg-i maḥabbeti **nabız** olup da cān viriyor
 Ki ola dürd-keş-i ʿışk-ı şāhibü'l-İncīl K. 3/38

Bel soğukluğu, zührevî yollarla insana bulaşan ve tedavi edilmezse kısırlığa sebep olan bir hastalıktır:

Bel soğukluḡına uğrarsa kim aḡlar vāʿiz
 Ne baqar müy-ı miyān-bendine yārūñ bel bel G. 228/4

Kabakulak, tükürük bezlerinin iltihaplanması ve şişmesiyle oluşan ateşli bir hastalıktır. Kabakulak çıkarmak deyimiyile ifade edilir:

Kabakulak mı çıkardı gamuñla gülşende
 Hacāmet itmededür ḥār verd-i āle gibi G. 333/3

Deri üzerindeki kanı çekmek ya da deriyi çizip kan çıkartmaya “hacāmet”, bu işi yapana da “haccām”denir. “Şişe çekmek” veya “şişe vurmak” diye de bilinen bu usulle, oturan veya yüzüstü yatan hastanın derisi üzerine, içerisinde tutuşturulmuş alkollü pamuk parçası bulunan şişeler yapıştırılır. Şişenin etkisiyle şişen yer, zemberekle yarılarak buradan pis kan alınır:

Muḥtāc-ı **hacāmet** olacaḡ mertebedyüz
 Germiyyet ile **şişe** ile yāra yapışdum G. 251/3

İnkisār-ı dil için rind ne çeker
 Leked-i raḡş-ı gamuñ zaḡmına **çün şişe çeker** Kıt. 5

Sāye-i gül düşüp endāmı gögermiş n’aceb
Şişe çekdürse yapışdursa mükerrer sünbül K. 8/9

Şaḡne-i işmet idüp sefk-i dimādan taḡzīr
 Kimseden **kan alamaz** şimdi fuzūlī **haccām** K. 41/10

Kan alma işlemi bazen sülükler yardımıyla yapılır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/5 Summer 2009*

Yapışdı **dīvçe**-i hâme-i suhen Sâbit
Devâtuñ itmek için hün-ı fâsîdin tenkîş G. 171/5

Bazı hastalıkları tedavi etmek amacıyla, bir bez üzerine yayılıp deri üzerine uygulanan, beden ısıyla vücuda yapışan macunlardan yapılmış yakılar kullanılır:

Şâbit ol şühı nev-ıhattı şarmağdadur ilâc
İster **bahâr yakısı** dilde olan cürh G. 54/5

Bahâr faşlı idüp bâğ-ı hâtırın taṭyîb
Değiştirür yakısın lâlenüñ nesîm-i ṭabîb G. 25/1

Çiçek, irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalıktır. Çiçek hastalığının tedavi yöntemlerinden biri de hastaya nilüfer şerbeti içirmektir:

Eṭfâl-i çimende **çiçek olmada** bedîdâr
Boḡrat-ı rebîc **şerbet-i nilüfer içirdi** G. 334/1

Şerbet, birçok hastalıklarda günümüzdeki şuruplar gibi tedavi amacıyla hastalara verilir:

Ṭabîb-i çarḡ devâ şüretinde **şerbetler**
Helâk-ı c'âşık-ı bîmâra çok c'ameldür bu G. 277/3

Bir şeyler yiyip içemeyecek kadar hasta olanların ağzına pamuk ıslatılarak su verilir:

Dâğ-ı teslîme medâr olmadı dest-i nermüñ
Muhtażır ağzına penbeyle konan âb gibi G. 349/3

Soğuk algnılığının tedavisi için, günümüzde de yaygın olarak uygulanan hastayı terletme yöntemi kullanılır:

Soğuk geçerse c'arağdur c'ilâcı derliye gör
Ne imtinân-ı rahîki ne nâz-ı c'uşşâkı G. 353/6

Dilaltı hastalığının tedavisinde ise nişadır kullanılır:

Ḳırağı şanma **dil altı** olunca süsen-i bâğ
Zamâne itdi **nişâdur** süfufını te'lîf K. 9/8

Herhangi bir korku veya sıkıntıdan dolayı dudaklarda tebhâle “dudak uçuklaması” çıkar:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Derūna bir ḥarāret düşdi kim deryā söyündürmez
 ‘Aceb tatlı uyuzdur **laʿl-i şirīnünde tebhāle** G. 282/3

‘Arz eylememek aña ḥarāretde ne sözdür
Tebhāle-i laʿl-i lebi bir tatlı uyuzdur B. 123

Yaraların tedavi edilmesinde günümüzde de çok yaygın olarak kullanılan merhem, Sâbit’in şiirlerinde sıkça karşımıza çıkar:
 N’işlesem ben de dil-i ḥasteye bilmem n’itsem
 Zehr ise işledemez **zaḥmuma merhem** itsem G. 242/1

Ne ma’cūn olduḡuñ ma’lumumuzdur ey zımād-ı çarḡ
 Bu ḥāşşiyetle sen zaḥm-ı derūna **merhem** olamazsın
 G. 254/3

Ağlayup dil-ḥaste sızlar yāre Allāh ‘aşkına
Merhem ister zaḥmına bîçāre Allāh ‘aşkına G. 292/1

Dönerdi **merhem-i kāfūra** zaḥm-ı sīnemde
O kāfir olsa bu dil ḥastesile hem-pehlü G. 279/2

Vücutta herhangi bir yaralanmanın oluştuḡu yer, kanamanın durdurulması ve yaradaki mikropların öldürülmesi için, tedavi amaçlı kızdırılmış bir metalle daḡlanır:

Cānumı **yaḡmakdasın** āḡir devā keydür diyüp
 Ey ṭabībüm tābekey bu ‘āşık-ı ser-bāza **dāḡ** G. 193/3

Günümüzde tüberküloz olarak bilinen, solunan havayla akciḡerlere giren mikropların sebep olduḡu verem hastalığı, o zamanlar için çaresi olmayan ölümcül bir hastalıktır:

Düşüp **veremli** gönül ‘ilācsız derde
 Belā-yı südde çeker āsitān-ı dilberde G. 314/1

Ey māh-pāre derd-i derūn tā **ciğerdedür**
 Şābit faḡīr ḡaylī zamāndur **verem** çeker G. 89/7

Vücuttaki yaralar, cerrahlar tarafından dikilerek tedavi edilir:
 Bildüm ki çāk-i sīne **dikiş ṭutmadan** ḡalür
 Kesmemcedür o şāh-ı ḡüsünde ḡabā-yı ‘īd K. 6/16

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/5 Summer 2009*

Câme-i şabrını **çāk itdi dikiş tutmaz** ise
Açılursa gice bir semte tegeller sünbül K. 8/26

Rahm idüp **dikti** ten-i düşmende cerrâh-ı kazâ
Süzen-i tîr ile tîguñ **zahm-ı pür-nâsûrını** T. 8/18

Kara sevdalara tutulanlar ile sara hastalarının tedavisinde gelin saçı denen “eftimûn” çiçeği kullanılır:

Ḥalka halka mümessek her târ-ı ‘anber-bârını
‘İlet-i sevdâsına ‘aynile **eftimûn** bulur K. 4/19

Veba yani taun, çiban şeklinde koltuk altında çıkan bulaşıcı bir hastalıktır:

Cân virüp şulha tehâlik itse de ma‘zûrdur
Bir çiban var şancısı **tâ‘undan** da bed-ter gibi K. 43/49

Ağyâr **ķoltuğında** o şūhuñ **vebâ** gibi
Dil-ḥastegân-ı ‘ışka mübârek belâ-yı ‘îd K. 6/18

Vebâ dimez mi girtüp şeyḥ-i belde **ķoltuğına**
Du‘â buyurmak için şunda bir mezâra buyur G. 77/4

Ķoltuğına girdi ol âşüb-ı devrânuñ **vebâ**
Ķaldurup nezzare-gâh-ı ‘âşık-ı maḥzûndan T. 24/5

4. Alış-veriş, Ticaretle İlgili Unsurlar

17. yüzyıldan itibaren devlete gelir getiren kaynaklar, belirli bedel karşılığında şahıslara verilmeğe başlanır. İltizam denen bu usulde iltizamı üzerine alan kişiler, yani mültezimler; geliri devlete peşin olarak öderler, sonra bunu halktan tahsil ederlerdi.³¹

Kesmezse iltifâtını gamzeñ kulûbdan
Alsun gönül muķâtâ‘sın **iltizâm** ile G. 289/4

Alışverişin türüne göre satılan mallardan “bac”, olağanüstü durumlarda ise halktan “avârız” adı verilen vergiler toplanır:

Bâc-ı sipâhdan iki yüz aķçe almağa
Dîvân-ı ḥüsne çıkdı virtüp ‘ârz-ı ḥâl ḥaṭṭ G. 181/3

³¹ Age, C. II, s. 57.

‘Āşık-ı haste-dile ‘arıza eksük degül a
Hane-i kalbi ‘avārızda mı olmuş taḥrīr G. 106/2

Narh, insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin para olarak en yüksek değeri anlamında kullanılan ıstılâhî bir kelimedir.³² Sultan III. Ahmet zamanında bolluk yaşanmasına rağmen, karaborsacılık baş göstermiş, Ali Paşa sadarete gelince her şeye narh koydurarak bu meseleyi halletmiştir:

‘Ali Paşa da o tâcir-beçe-i bî-inşâf
Arturur müşteri-i vaşlına kâlâ narḥın
Üstine düşmeyelüm bir iki günden soñra
Bulur anuñ da kumaşu ‘**Ali Paşa narḥın** Kıt. 3

Yine bir berber-i nev ḳopdı ‘Ali Paşadan
Vaz‘ idüp emti‘a-i vaşlına kâlâ narḥın
İztırârî fuḳarâ bir nice gün şabr itsün
Bulur anuñ da metâ‘ı ‘**Ali Paşa narḥın** Kıt. 2

Hilenin önüne geçmek, türünü ve fiyatını göstermek için kumaşlara damga vurulur:

Şu **hoş-kumâş**-ı nesic-i belâgate Sâbit
Bu şâh beyt ile **tamğa-zen-i perend** oluruz G. 143/5

Günümüzde olduğu gibi alışverişlerde, satışın kesinleştiğinin bir ifadesi de iki tarafın karşılıklı el sıkışmasıdır. Aşağıdaki beyitte şair, ağzını öpme karşılığında canını vermeyi vaat ederek sevgiliyle el tutuşmuştur:

Gice būs-ı dehânın nakd-i cāna **el tutuşmuşduk**
Peşimân oldı uymaz evdeki güftâr bâzâra G. 291/3

Osmanlı İmparatorluğu’nda çıkarılan ilk para nukredir. Nukreler, gümüştan imal edilir.³³

Bâb-ı ğamda **nukre-i** eşki idüp vech-i mâ‘aş
Merdüm-i çeşmüm gibi ğurbetde sâ‘ildür ğarīb G. 20/3

Nola nakḳâd ise bâḳīye inşâf budur
Ki bizüm **nukre-i endîšemüz** anuñ pulıdır

³² Age, C. II, s. 654.

³³ Age, C. II, s. 706.

N'ola düşerse beķâyâsını mażmûnlarınıñ
Hâme taḥşîl-i kemâlâtda baķı kıldur Kıt. 6

Züyûf-ı **nukre**-i eşküñle şanma ey hâce
Bu şeh-r-bend-i maḥabbetde kâr kâbildür G. 113/4

Kara kuruş, Osmanlı memleketlerinde tedâvülde olan ecnebî paralarından biridir.³⁴

Sevâd-ı vechini 'arz eyleyüp gice 'aşık
O sîm-pāreye yandurdu iki **ķara ğurüş** G. 167/4

Aşağıdaki beyitte de o devirde kullanılan dinar, teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrılık hastalığının ilacı karşılığında altın, bozdurularak dinar şerbetine çevriliyor:

Yokladum nabz-ı ṭabîbi marâz-ı hicrâna
Zer virüp şerbet-i **dînâr** ile tedbîr eyledüm G. 245/5

Altununu bu dünyâda bozup ḥayr idegör kim
'Uķbâda o ey mâlik-i **dînâr** bozulmaz G. 144/6

Bakırdan yapılan paralara mangır, gümüştan yapılanlara ise akçe denir:

Genc-i ḥüsrev kef-i cūdında bir avuç **manķır**
Tâc-ı Cem-dîde-i ķadrinde külâh-ı fincân K. 45/33

Bolay ki şatmaya düyâda aḥret 'amelin
Bir iki **manķıra** ḥacı daḥi delîl gibi G. 338/6

Mey-ḥârelere şaḥne şarâb **akçesi** görstün
'İrzın şatun alsun yine söz mârpula düşdi G. 339/4

5. Devlet İdaresinde Görevli Şahıslar

Belediye ve inzibat işlerinden sorumlu olan, esnaf arasında gezerek halkın esnaf tarafından aldatılmasına engel olan ve buldukları yerde onları cezalandıran memurlara “ayak nâibi” denir.³⁵ Aşağıdaki beyitte Sâbit, ayağı sürçenlerin bile sarhoş diye nâib tarafından cezalandırılmak istenmesine atıfta bulunmuştur:

³⁴ Age, C. II, s.199.

³⁵ Ahmet Talat Onay, age, s. 101, Memet Zeki Pakalın, age, C. I, s. 119.

Sürçenüñ mest diyü ayağın almağ ister
Görmedüm ben bu **ayak nâibi** gibi şirîr G. 90/6

Muhtesipler, günümüzdeki polislerin ve belediye zabıtalalarının görevlerini yapan kişilerdir. Bu kişiler pazarların düzenini sağlar, ölçüde hile yapanları tespit eder, dini kuralları çiğneyenleri uyarır ve cezalandırırlar:³⁶

Rez-duhteri kim nâm-zed-i **muhtesib** oldı
Ezfâr-ı habâb ile 'îzârûñ yola düşdi G. 339/3

Ağırmaz **muhtesibler** tarafından başı hammârin
Anuñ derd-i seri bed-mestler gavğâlarındandır G. 100/2

Gördüm etrâfın alup geçdi gürüh-ı rindân
Mestler **muhtesibi** şandum iderler teşhîr G. 90/5

Padişahla birlikte giderek, merasim ve alaylardaki debdebeyi artırma işini şâtırlar yapar:³⁷

Her menâr oldı birer **şâtır**-ı zerrîne-kemer
Şadr-ı 'âlîñün ola tâ ki terâvihe revân K. 45/23

Mahkemelerde kadıların vekili olan kişilere bâb nâibi denir. Bu kişiler, mahkemelerde karı koca işlerine bakarak bazı ahkâmı tescil ederler:³⁸

Gül-i sefîd der-i büstânda 'urf giyüp
Bahâr hâkiminüñ şimdi **bâb nâ'ibidür** G. 111/2

Şehrin inzibat işleriyle görevli memurlardan olan şahneler, sokaklarda devriye gezer; meyhaneleri basar, sarhoşları yakalayarak bunları karakolda cezalandırırlar:³⁹

Kedû-yı meyle gelüren tarîk-i mey-kededen
Tağıldı yan kabağı gibi **şahne** yanumuza G. 288/5

Ey **şahne** senüñdür götüri şalb u siyâset
Ağyâra amân virme götür bir yere çek aş G. 172/3

³⁶ Age, C. II, s. 572.

³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, C. III, s. 311.

³⁸ Age, C. I, s. 142.

³⁹ Ahmet Talat Onay, age, s. 413.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Başarsa maştabayı dâmenüm alur dimedi
Şarâb-hâre bu şeb **şahneyi** köpeksemedi B. 104

Dögelüm **şahneyi** hem başduralum feryâdın
Şavt-ı a'lâ ile bir faşl-ı dügâh eyleyelüm G. müz. 1/7

Kayımlar, camilerin temizliğiyle görevli kişilerdir:
Miknese düşmez elinden dâ'im
Süpürür vaqf-ı şerîfi **qayyim** B. 26

Bir şehrin zabıta işlerinden sorumlu olan kişilere subaşı
denir:

Cüy-ı çemen-i bāg degül rind-i bahāruñ
İşretgehini **başmaq için gitdi şubaşı** G. 325/2

Yine zabıta memuru yerine kullanılan ser-çeşme kelimesi,
zamanla eyaletlerdeki elli altmış kişiden oluşan birkaç müfrezenin
birleştirilmesiyle oluşan grupların başına geçen kişiler için
kullanılmıştır.⁴⁰

Bütāna ğamzesi **ser-çeşmedür** o hūn-rizūñ
Silāhı ğam kuşanup biz daħi levend oluruz G. 143/2

Yeniçeri ocağı bölük ve ortalarındaki küçük çavuşlara
“karakullukçu” denir.⁴¹

Qapusında **karakullukçı** iken zengī-i şām
Her şehir zir-i serinde bir kızıl altun bulur K. 4/4

Câbî, Osmanlı devletinde vergileri toplayan evkaf
memurlarıdır. Aşağıdaki beyitte gül çiçeği câbiye, nergis de câbinin
hesabını tedkik eden evkaf nazırına benzetilmiştir:

N'ola muhasebesin görse verd-i **câbinūñ**
Çemende nāzır-ı evkâf-ı bāğdur nergis G. 156/2

Bakı kulları, günümüzdeki maliye müfettişlerine eş görevleri
yapan hazine memurlarıdır. Çeşitli vergi kontrollerinden sorumlu
kişilerdir.⁴²

⁴⁰ Mehmet Zeki Pakalın, age, C. III, s. 178.

⁴¹ Age, C. II, s. 198.

⁴² Age, C. I, s. 149.

Nola naḳḳād ise bāḳīye inṣāf budur
 Ki bizüm nuḳre-i endiṣemüz anuñ pulıdır
 N'ola düşerse beḳāyāsını maẓmūnlarınıñ
 Hāme taḥṣil-i kemālātda **baḳı ḳulıdır** Kıt. 6

Yeniçerilere evlenme izni verildikten sonra, yerli annelerden doğan çocukları da babaları gibi yeniçeri ocağına kaydedilmiştir. Bunlara Kuloğlu denir.⁴³

Ḳuloğlı didügin āfet ne şūh ü ser-keş olur
 Biri tüfengini meydāna atsa āteş olur B.44

Bir **ḳuloğlı** āfeti ḳundaḳ bıraḳdı cānuma
 Ağlamam ol āteşi bu dīde-i ter başdırur G. 9/3

Şu ḳayd-ı esrden āzāde şandugūñ göñlüm
 Şeh-i serir-i cefā bir **ḳuloğlınuñ** ḳulıdır G. 105/4

6. Giyim-Kuşam ve Kumaşlar

Kadınların belden aşağı giydikleri, paçası büzgülü geniş şalvara “çintiyan” denir. İpekli kumaş türlerinden biri olan çözme ile birlikte kadınlara elbise yapılır.⁴⁴

Görüp o şūhda ol şıḳma **çintiyān** bendi
 Yiriyle tevbemüzüñ gevşedi miyān-bendi B. 155

Çintiyān ḥarcı içinden çıḳmağa cānāneye
Çözme dirler bir ḳumāş ister gül-i aḥmer gibi K. 43/72

Yine ḥalli senüñ dendānına vā-bestedür vā'iz
 Nigāruñ **çözme** dirler bir ḳumāş var **çintiyānında** G.310/6

Ferāce, çarşaftan önce kadınların tesettür için giydikleri üstlüğün adıdır. Ferāceler, genellikle koyu renkli olur.⁴⁵

Vā'iz vera'-ı bārid ile buzda giderken
Ferrāce vü destār ile bir maşhara düşmiş G. 159/4

Sünbül benefşedür yaḳışan bāğ-ı ḥüsnüñe
Ḳaftanuñ āsümānisi ferrācentüñ morı G. 346/6

⁴³ Age, C. II, s. 321.

⁴⁴ Age, C. I, s. 383.

⁴⁵ Age, C. I, s. 601.

Yünden ve kıldan yapılan bir tür kumaş olan peşminenin iyi cins olanlarını sadrazamlar, adî cinsten olanlarını ise fakirler ve dervişler sarık olarak kullanırlar veya hırka yapıp sırtlarına giyerler:⁴⁶

Şaf-dil bir gülşenî dervîşine döndi hemân
Lâbis olup müy-ı hâttından siyeh **peşmine** rûh G. 57/2

Pastav, ucu yıldızlı çuha topuna denir. Her pastav çuha, elli arşın uzunluğundadır:⁴⁷

Bizi ey gönca **ķabā pastāv** ile aldatma
Saña kim itdi o gül-penbe ķabāyı bilürüz G. 149/6

Elbise yapımında tercih edilen kumaşlardan biri de sof gibi dalgalı olan hârâdır:

Çün ebrū-yı emvâcı ider firķate ĩmâ
Adı baķacaķ mevcli **hârâ** ne belâdur G. 87/6

Hârâ-yı sūzeni görinür çeşm-i bülbüle
Kemhâ-yı surh-ı saķız olursa ķabâ-yı gül G. 235/2

Zamâne giydi **nârencî ķabâ-yı** zer-nigâr üzre
Cevâhir düğmelerle bir çiçekli **anberin hârâ** K. 1/5

Perniyan, ipekten yapılma bir kumaş türüdür:

Bir başma **perniyân** ile örterdi Şâbitâ
Çignetse esb-i nâza mezârum o şehsüvâr G. 88/7

Urf (örf), şeyhülislam, kazasker ve İstanbul kadısının resmî günlerde giydikleri büyük kavuktur:⁴⁸

Gül-i sefid der-i büstânda ĩurf giyüp
Bahâr hâkiminüñ şimdi **bâb nâ'ibidür** G. 111/2

Kontoş, büyük devlet adamlarının giydiği samur, kakum, sincap gibi türleri olan üstlüğün adıdır:⁴⁹

Semmür ķontoşında o billür tüğmesi
Beñzer şu necme kim çıķa zîr-i sehâbdan G. 362/3

⁴⁶ Age, C. II, s. 773.

⁴⁷ Age, C. I, s. 754.

⁴⁸ Age, C. II, s. 746.

⁴⁹ Age, C. II, s. 293.

Sincap, samur ve kakum gibi hayvanların derilerinden yapılan kürkler giyilmektedir. Sincap ve samurun tüyleri koyu renklidir. Kakımın derisi beyaz olduğu için fazlaca rağbet görmüştür:

Siyeh **sincāb**-1 şebde **kākum**-1 şubh-1 sefid-āsā
O māhı açmış ol şırtındaki **semmūr** göstermiş G. 157/3

Siyeh **semmūr bir boy kürki** giydüm bezm-i luṭfuında
Boyumca Āşaf-1 dehrüñ bugün ihsānımı gördüm K.28/2

Kavuğun kenarları terden yağlanmasın diye kavuk altından “arakçîn” denilen takke giyilir:

‘**Araç-çin** alup ‘aşık döküldi gīsuvān-ı mār
Firengistāndan giydi gāzabla şabkayı agyār B. 171

Devletin ileri gelenleri ve önemli kişiler, deriden yapılmı, açık mavi renkli özel çizmeler giyerler:

‘Aceb mi **mūze**-i maḥşūşa ola muhtaş
Şu dāne-dār ü cilā-dāde **āsümānī** edim K. 35/36

Dülbend başa takılan, şalvar ise uçkurla bele bağlanan pantolon türü bol bir giysidir:

Nem-i eşkümlerle taşt-ı dīdede bir cāme-şüyum ben
Beyāz-ı cismimüñ **dülbendini** esvāba baş itdüm G. 243/3

Metā^c-1 fitne **şalvārı** gibi ayağdadur şimdi
Ḳumāş-1 nāzı dilber kendi virdi dūş-ı dellāle G. 282/6

7. Günlük Hayatta Kullanılan Eşya, Araç ve Gereçler

Sâbit yaşadığı yüzyılda insanların günlük hayatta kullandığı birçok araç gereci şiirlerinde kullanmıştır.

Hocalar çocuklara ders verirken, satır ve sözleri şaşırılmamak için takip amaçlı kemikten ya da sert ağaçlardan yapılmı hilâller kullanırlardı. Bu hilâller sarıklar arasında muhafaza edilirdi:⁵⁰

Dehān-ı arzū da kalmadı dendān-ı iḳbālüm
Felekden **gūşe-i destāra** ümmīd-i **hılāl** itmem G. 246/2

⁵⁰ Ahmet Talat Onay, age, s. 245.

Rüzgârlı havalarda sönmemesi için “yel mumu” denen kalın fitilli mumlar kullanılır:

Her gice pervâneye gayzın idüp izhâr şem^c
Şubha dek **yel mûmlarıyla** gezdirür her bâr şem^c

G. 187/1

Geceleri sokağa çıkarken, içine mum dikilerek yakılan el fenerleri kullanılır. Bu fenerlerin camlı ve muşambalı olmak üzere iki türü vardır. Muşambalı fenerlere “işkenbe fener” de denir:

Elde işkenbe fener arçada zenbîl-i sahur

Gice faşında şikem-hârelerüñdür seyrân K. 45/16

Uyurken sivrisineklerin saldırısından korunmak için cibinlik kullanmak gerekir:

Vârestedür ba^cûze-i gamdan bilen bilür

Luftı **cibinliginde** ne nüşîne-hâb olur K. 13/26

İbrik; el, yüz, ayak gibi organların temizliğinde kullanılan bir eşyadır:

A zâhid ‘âlemi nür u tahâretten şunulmuşdur

Baňa minâ-yı rûh-efzâ saňa **ibrik-i istincâ** G. 10/6

Çok kullanılan binaların giriş kapısındaki döşeme taşlarının aşınmaması için kullanılan özel taşlara “ayak taşı” denir:⁵¹

Ökçe itdükçe lekedle dil-rübâ-yı tünd-hû

Çehre-i ‘âşık **ayak taşı** gibi evkâr olur G. 84/7

‘Aceb mi bağına başdukça nâzân olsa hüddâmı

Bunuñ her **ökçe taşı** mu‘teberdür pâlehang-âsâ

K. 42/27

Alem, bayrakların tepesindeki metalden yapılmış sembol veya işaretlerdir. Sancak, alem çekmek; isyanın, savaş açmanın bir ifadesidir:

Hüsnuñ temellük-i dile hayl ü haşem çeker

Zülfüñ **siyâh sancak** ü kaddüñ ‘alem çeker G. 89/1

⁵¹ Mehmet Zeki Pakalın, age, C. I, s. 119.

Abdest aldıktan sonra kurulanmak için abdest havluları kullanılır:

Rü'yet-i şems-i haķıķatse murāduñ ağla

Āb-dest minfeşesi gibi gözüm nem-nāk ol G. 232/2

Yağ mumunun fitili vakit vakit kesilmezse parlak ışık vermez. Bu fitilleri kesmek için özel bir makas kullanılır.⁵²

Mūm şoķmuş başına maşhara-i bezm olmuş

Burnına fiske urursa n'ola şem'ūñ **mıķrāz** G. 175/4

Lā diyüp **mıķrāz**-ı hicrān-ı şeb-i dūşineye

Bu 'inādı üzre **başın kesdirür** her bār **şem'** G. 187/5

Fānūs-ı hayāl, halk arasında hayal fanusu olarak bilinen fanustur. İç kısmında renk renk çeşitli şekiller ve resimler olduğu için içindeki fitil yandığında bu şekiller dışarıya akseder.⁵³

Semā' itdükçe şevķ-i yem-i Mevlānāyile Sābit

Dönüp cism-i nizārum **şekl-i fānūs-ı hayāl** olsun

G. 257/5

Gemilerin limanları görüp rahatlıkla limana girmesi için fanus yakılır:

Yem-i sefīdde bir tāze қоç levendi sevüp

Sefīne başına fānūs yakmasaқ mı gerek G. 223/2

Şu'le-i fānūs ile keştileri bir mīlden

Ḥıyre-çeşm-i qar idüp şoқdı firengi **körfeze**

G. müz. 4/11

Cebīn-i Nūḥda **fānūs yakmasa** nūrı

Sefīne bulmaz idi sāḫil-i necāta sebīl K. 3/33

Gemilerin limana girdiklerinde durması için denizin içine lenger denen yayvan demir atılır:

Eger metāneti **lenger** bıraқsa deryāya

İder şevāḫiķ-i emvācını cibāl-i ḫadīd K. 33/46

⁵² Ahmet Talat Onay, age, s. 334.

⁵³ Age, s. 208.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Mevc-i tîğ-i lücce-i nuşretle oldı rûy-nümün
Taldı deryâ-yı muhîṭ-i hayrete **lenger** gibi K. 43/32

Düşman donanmasını yakmak için yakıcı ve patlayıcı maddelerle dolu, özel yapılmış olan gemilere “ateş gemisi” denir.⁵⁴

Kıçdan varup **âteş gemisine** çata bilsem
Limân-ı vişâle şu hevâda yata bilsem B. 142

Ateş kayığı, eskiden üç ve dört çifte kayıklara verilen isimdir. Bu kayıklar Eminönü'nden Boğaziçi'ne işler. Bunlara, Eminönü'nde bekleyerek Üsküdar'a ve civarındaki yangınlara tulumba ve tulumacıları taşıdıkları için ateş kayığı denmiştir.⁵⁵

Luṭfına ışınsa ne ‘aceb cân-ı ehibbâ
Âteş kayığı kendüsüdür zevrâk-ı şahbâ B. 1

Çekdiri ise Osmanlı donanmasında, kürek ve yelkenle giden bir çeşit savaş gemisidir:

Muşanna **üç direkli çekdiridür** bahır-ı ebyazda
Kıyalık hançere müşğîn-resen ol zülfe-i büya K. 38/7

Hükümet dairelerinde tutulan defterlerden biri de dilli defterdir. Bu defterler, talep edilen şeyin karşısına gerekli açıklamaların yazılmasıyla oluşturulur.⁵⁶ Aşağıdaki beyitte hâl dili, bakılınca hemen anlaşılın dilli deftere benzetilmiştir:

Şâh-ı ehl-i dil zamîr añlar zebân-ı hâl ile
Ebleg-i vech üzere nâṭık bir **dilli defter** gibi K. 43/82

Dilenciler veya dervişler, Hindistan cevizi veya abanozdan yapılmış keşkül denen çanak kullanarak yardım toplarlar:

Zann itme mâh-ı nev görünür bâb-ı cüdında
Gelmiş elinde **keşkülü** var bir gedâ-yı ‘îd K. 6/24

Kamış kalemlerin ucunu açmakta uzun saplı, kısa yüzü kalemtraşlar kullanılır:

Kalem-tırâş ile şakḳ eyledükçe hâmesini
‘Aceb mi zehre-i ehl-i fesâd olursa dü-nîm K. 35/41

⁵⁴ Mehmet Zeki Pakalın, age, C. I, s. 104.

⁵⁵ Age, C. I, s. 109.

⁵⁶ Ahmet Talat Onay, age, s. 171.

Bal yemez, bir zamanlar Osmanlıların kullandığı uzun menzilli toplardan biridir.⁵⁷

Bal yemezden atılan saçma degüldir ürkitdiler
Düd ile gendü-yı derd ü mihnetüñ zenbürını T. 8/9

Sâbit'in şiirlerinde bunların dışında; zenbil G. 8/3, ibrik G.10/6, iğne G. 14/2, usturlab G. 16/2, misvak G. 28/4, kibrit G. 38/1, sepet G. 65/3, hilâl (kürdan), G. 103/3, balta G. 109/1, dest-mâl (elbezi) G. 108/2, gül-âbdân G. 118/2, sünger G. 118/5, nihâlî (kilim, nihale) G. 120/3, nemek-dân (tuzluk) G. 122/4, firengî (anahtar) G. 137/3, pîrehen (gömlek), kandil G. 190/6, tülbent G. 144/4, miknatis G. 152/5, kırbe (su kabı) G. 178/4, çekmece G. 183/1, sepet G. 270/1, havlu G. 280/3, ayna G. 8/6, şalvar B. 156, miknese (süpürge) B. 26, tokmak B. 66, kantar B. 125, saat G. 285/3, elek G. 172/1 gibi günlük hayatta kullanılan birçok küçük eşya sıkça geçer.

8. Yeme İçme

Sâbit Divanı'nda yeme içme kültürüne ait unsurlar son derece sınırlıdır. Yemek isimlerinin çok az kullanılmasına rağmen tatlı çeşitlerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tatlı düşkünleri, nişasta ile şekerden yapılan bazen içine badem fındık, fıstık katılan râhat-ı hulkuma⁵⁸ dayanamazlar:

Cân virür râhet-i hulķūma esīr-i helvā
Gelse efsürdegī-i şavm ile hulķūmına cān K. 45/14

Güllâc, kamyş helvası, şeker lokumu, pekmez, akide tatlı ve şekerli yiyecekler olarak karşımıza çıkar:

Güllâc-ı gül-şeker terkīb-i la'lüñden nevāl olsun
Bu kıatmer dāğ-be-dāğ-ı cefā kıat kıat helâl olsun
G. 257/1

Fâhir keser **şeker loķumuñ** pek güzīdesin
Dişlendi sīm erresi zād ü zevādenüñ T. 12/5

Kemāl-i lezzetinden ol leb-i la'l-i şeker-bāruñ
Kamyş helvasına dönmiş çubuk ağzında ol yāruñ B. 17

⁵⁷ Mehmet Zeki Pakalın, age, C. I, s. 157.

⁵⁸ Age, C. III, s. 5.

Biri rindüñ mütevazzâda **ķamış helvâsın**
Şâh-ı misvâķa bedel eyledi idhâl-i dehân K. 45/15

Neşât-bahş laţif ü mümessek ü memhür
Ķızıl 'akıdeye beñzer gelen 'atiye-i 'id K. 33/51

La'lüñi helvâya teşbih itmesün her bî-mezâķ
Çaşnî-i gül-şeker beñzer mi ta'm-ı **bekmeze**
G. müz. 4/6

Günümüzün en revaçta olan yemeklerinden olan kebab yapılırken etler, kuşbaşı büyüklüğünde kesilerek pişirilir:

Şâbit şeh-i bahâra ser-i 'andelîb-i zâr
Ķuşbaşı bir laţif-i müdevver **kebâb** olur G. 99/5

Günümüzün yaygın içeceklerinden kahve, 17. yüzyıl Osmanlı hayatında keyif veren, vazgeçilmez içecekler arasında yerini almıştır:

Meşâmmı câna virür tâze **ķahve** büy-ı nefîs
'Aceb mi ehl-i tıba' şî'rüm itseler taħmîs G. 152/1

Kadeh-i ratl-ı girân mertebesi neş'e virür
Kahve-âşâma **ağır ķahve** ile bir fincân K. 45/18

Pilav, bazen yoğurtlanarak yenir:

Zemâne şeyhleri şoñradan **yoğurdlıyor**
Riyâzetüñ doruğı tâcî gibi **yağlı pilav** G. 280/2

Piyaz, haşlanmış fasulyeden yapılan bir yemek çeşididir. Aşağıdaki beyte bakarak piyazla birlikte soğan yemenin revaçta olduğu anlaşılmaktadır:

Piyâz-ı bedr ile milh-i nücümü ħâna koyup
Ta'ayyuş itmede bir **baş şoğanla** çarĥ-ı ħasîs G. 152/3

9. Eğlence oyun

Ramazan veya kandil gecelerinde yapılan eğlencelerden biri de kandil uçurmaktır. Bu gösteride minareye çıkan bir kişi şerefeden yere doğru bağlanmış bir ip üzerinde yanan kandilleri kaydırır. Birbiri ardına kayan kandiller yıldız kaymasına benzer bir görüntü oluşturur, bu görüntü halk tarafından ilgiyle izlenir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

Yıldızı düşdi siyeh-kāre-i mīnā-nūşuñ
Şanma **ķandīl uçurur** ķayyum-ı seyyāre-feşān K. 45/7

Helva sohbetlerinden önce oynanan oyunlardan biri de turadır. Tura, grup hâlinde oynanır. Mendil veya kuşak ucu top hâlinde bir sopa şekline getirilir. Gruptakiler turayı arkalarında saklar. Ebe olan kişi bu turayı bulmaya çalışır. Bu sırada fırsattan yararlanan oyuncular turayla ebenin kaba yerlerine vururlar:

O şöhetüñ hele aķbāba hoş gelür **turası**
Döge döge alınur büse faşl-ı **ķelvada** G. 312/3

Yādest, iki kişinin kuşların veya tavukların çatal kemiklerinin uçlarından çekip kırmak suretiyle bahse tutuşması oyunudur. İki taraf da birbirine çeşitli nesnelere verir, verilen nesne “aklımda” denmedikçe alınmaz.⁵⁹ Alan kişi, cezayı hak eder:

Şikest-i hātur-ı murğ-ı hümāyı yād eyle
Āzām-ı ğayr ile **yā dest tutma** ey meh-veş G. 160/4

Cirit, süvari askerlerinin kullandığı savaş aletlerinden elle atılan bir mızrak türüdür. At üzerinde oynanan cirit, eski toplum hayatında rağbet gören oyunlardandır:

Felekde āteş-i perrende-i şihāb degül
Elinden atdı gice menzil-i sipihre **cirīd** K. 33/41

Binsün **cirīd-i şīveye** ol pādīşāh-ı nāz
Tursun selāma rümh-i niĝhle sipāh-ı nāz G. 142/1

Çevgān, top ve ucu eğri değneklerle oynanan bir oyun türüdür.

Savlecān-bāzīye āĝāz idicek meydānda
Ĥob-ı zer-ķüb-ı sipihre iriştir **ķevgānı** K. 39/28

Sonuç

17. yüzyılda edebiyatımızda farklılık arayışları sonucu hikemî tarz ve Sebk-i Hindî ile birlikte mahallîleşme de etkili olmuştur. Mahallîleşme akımının bu yüzyıldaki en önemli temsilcisi Sābit'tir.

⁵⁹ Ahmet Talat Onay, age, s. 457.

Yazmış olduğu şiirlerde atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerine geniş ölçüde yer veren Sâbit, içinde yaşadığı toplumun sosyal hayatına da kayıtsız kalmayarak, halk kültürüne ait birçok ögeyi şiirlerinde başarılı bir şekilde kullanmıştır. Böylece mahallileşmenin edebiyatımızda yerleşmesine katkı sağlarken, kendinden sonra gelen şairlere de bu alanda rehberlik etmiştir.

Sâbit Divanı, içerdiği mahallî unsurlarla divan şiirinin toplumsal hayatla olan iççeliğinin en güzel örneklerinden birini teşkil eder.

KAYNAKÇA

- BİLKAN, Ali Fuat, “Orta Klasik Dönem (1600-1700) Şiir”, **Türk Edebiyatı Tarihi C.II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. **Necati Bey Divanının Tahlili**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- DEMİREL, Şenel. “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Siirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî -Hikemî Tarz-Mahallileşme” **Turkish Studies**, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2 Winter 2009.
- DOĞAN, Muhammet Nur, “Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri”, **Eski Şiirin Bahçesinde**, Alternatif Yayınları, İstanbul 2005, s. 45-55.
- KARACAN, Turgut, **Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan**, Karacan Yayını, Samsun 1998.
- KURNAZ, Cemal, **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili**, MEB Yayınları, İstanbul 1996.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, **Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Mustafa Safâyî Efendi, **Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr)**, Hzl. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- ONAY, Ahmet Talât, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Hzl. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*

-
- ÖZKAN, Ömer, **Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- SEFERCİOĞLU, Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1-3, MEB Yayınları, İstanbul 2004.
- PALA, İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, L&M Yayınları, İstanbul 2003.
- Sâlim, **Tezkiretü's-Suarâ**, Hzl. Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- Şemseddin Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1999.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler I", **Türk Dili**, Sayı: 495 (1993), s. 174-188.
- TOLASA, Harun, **Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/5 Summer 2009*